

te ih nisu progonili zbog rase, vjere ili politike, dodatno su umanjili dostojanstvo romskih žrtava. I tu se dolazi do osobne motivacije i odgovornosti svakog istraživača ove tematike, a ona je da se nikada iz istraživačkog konteksta ne izgubi "žrtva". Ovo je djelo korak u tom smjeru i, nadam se, poticaj za širu znanstvenu međunarodnu suradnju radi sveobuhvatnog djela. Sedamdesetak je godina previše čekati...

DANIJEL VOJAK

Свакодневни живот под окупацијом 1941-1944.: искуство једног Београђанина, прир. Наташа Милићевић, Душан Никодијевић, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., 894 str.

Knjiga je dnevnik Dragutina J. Rankovića u kojem je svakodnevno bilježio život u Beogradu tijekom Drugoga svjetskog rata. Za tisak je priređena u originalu, bez značajnijih intervencija izdavača. Priređivači su knjizi dodali "Predgovor" (str. 7. – 14.) te značajan prilog "Svakodnevni život u okupiranom gradu 1941.-1944." (str. 15. – 64.). Historiografija je tijekom komunizma svjesno mitologizirala ratne uloge, pa su u toj podjeli mirni, pasivni građani koji su rat proveli "kod kuće" postali kukavice i negativci. Za njih nije bilo mjesta u povijesnom pamćenju, oni nisu bili predmet značajnijih istraživanja i analiza. Na srpskom primjeru to je značilo izuzeti većinu stanovništva, jer se većina aktivno nije opredjeljivala ni za jednu stranu. Građani su nekad bili ravnodušni, nekad skloni suradnji, no većina je cijelo vrijeme gledala kako preživjeti. Malotko je bio spreman boriti se, izgubiti život; ljudi su tiho psovali, ali njemačka se vlast nije dovodila u pitanje. Bilo je situacija, zbog nedostatka drva, kad pekari po dva tjedna nisu pekli kruh. Posljedično, glavni su problemi Beograda bili što jesti i kako se ugrijati. Krajem 1943. umirovljeni je činovnik trebao dati 26 mirovina za – jedan novi kaput. Bilo je teško pušačima, još teže ženama. Koliko je mogao, grad je nastavio živjeti normalno, tako da je nekog intelektualnog i duhovnog života ipak bilo.

Dnevnik pod naslovom "Iskustvo jednog Beograđanina. Beleške Dragutina J. Rankovića" (str. 65. – 876.) zauzima gotovo cijelu knjigu. Ranković je bio tipičan predstavnik Srbije, beogradske čaršije, o kojoj se u našoj historiografiji ponajmanje zna, građanski intelektualac, s pozicije onih što su čekali Kralja, podržavali Jugoslovensku vojsku u otadžbini i do posljednjega se dana grozili i Tita, partizana i komunizma. Stari je pisar, zna kako pisati jezgrovito, stilski lijepo, zanimljivo, da prenese običan život i zabilježi ono što novine ne smiju ili ne žele. Bio je blizak prijatelj i suradnik Ljube Davidovića, dugogodišnjega predsjednika Demokratske stranke. Dnevnik je vodio nepune tri godine, od rujna 1941. do kolovoza 1944. godine. Veoma je pedantan, ne propušta spomenuti kakvo je vrijeme, čega ima na tržnicama, kako se narod snalazi i navikava. Nedostaje masti, brašna, ulja, šećera se dobije veoma malo, a cigareta slabo ili nikako, poput lijeka, jedna na dva sata, meso iznimno rijetko. Grah i krumpir drugi su red potreba. Direkcija za snabdevanje stanovništva grada Beograda, tzv. DIRIS, osnovana u kolovozu 1941., trebala je građanima osigurati osnovno, no to je išlo teško i jedva. Prehrana grada je slaba, a DIRIS-ova službeno određena maksimalna cijena, kako svjedoče brojni izneseni primjeri, i do deset puta manja od stvarne. Ne osuđuje sitni šverc i crnu burzu – bez njih bi Beograd još više gladovao. Najteže je s ogrjevom, narod se muči, grije kuhinju, i to slabo i samo par sati dnevno. Seljaci ne očekuju novac, kojemu vrijednost svakodnevno pada, nego odjeću, stare bluze i nove šesire, pokoju posudu

ili svijeće, ali u prvom redu ulje i obuću. Razvija se prvobitna razmjena kao najsigurnija investicija u vrijeme rata. Do ljeta 1944., dokad je vodio *Dnevnik*, svoju je privatnu imovinu u najvećoj mjeri dao za hranu. Vrijednost su i dalje zadržavali stari zlatnici i srebrni novčići, ali od njih se nitko nije odvajao bez prijeko potrebe. U gradu je kronično nedostajalo lima, stakla, čavala, lijekova, kvasca, čarapa, konca. Nije jednom zakukao da Nijemci dobiju veće količine, finije brašno, dvostruka sljedovanja. U ratu dobro prolaze i majstori i fizički radnici, koji odjednom žive osjetno bolje od njega, starog umirovljenog činovnika. Smeće se odvozi veoma rijetko, grad smrdi, prljav je, svatko drži bar pokoju kokoš jer je jaje luksuz. Zimi je blato, posvuda voda, snijeg nitko ne posipa pepelom, a ljeti se guše u prašini, uz milijarde muha. Preživljavanje je smisao svega. Cipele su luksuz, zbog njih se zimi rijetko izlazi jer moraju potrajati. Mnogi su ljeti bos, osobito žene. Malo tko ima dvoje. Krade se nešto više nego inače, a i zalazi u crkve. Bilježi razna praznovjerja, spominje proročanstva, vidovnjake. Štedi struju, pazi na svijeću, sve mu mora trajati duže i troši osjetno manje količine nego prije rata. Konstatira da se do siječnja 1942. Beograd uvelike obnovio. Pije se ječmena kava, sapun je loš, pun pijeska, seljaci su švercali koliko se moglo, spominje više domišljatih primjera kako, jer se u provinciju zarana nije smjelo bez objave i propusnice. Žene su uskoro i duhan podizale nakon muškaraca, pa im je jedva koji put dostajalo, češće su i u redovima zbog bojazni od odvođenja muškaraca na rad, obavljaju tad, ne baš tipične, ženske poslove po gradu. U ožujku 1942. za svoju mirovinu, osim najma stana, mogao je kupiti 4,5 kilograma masti ili 25 kilograma brašna. U lipnju 1943. od cijele mirovine mogao je kupiti samo 1,5 kilogram masti. Mnogošto zamjera svojim sugrađanima: posjećivanje kina, kazališta, šminkanje, trošenje u besparici, pohađanje konjičkih i nogometnih događaja, kavana gdje se pjeva, pleše, svira. I djeci zamjera što im je već nakon pete godine glavna stvar na svijetu – nogomet. Mladež ne vrijedi ništa u 90% slučajeva, nema srpskoga duha, nema patriotizma, lakoumna je i sve joj je svejedno. Zgrožen je i velikim brojem građana koji špijuniraju i sami se od sebe nude za službu Nijemcima. U Poljskoj, prenosi, nitko nije htio služiti okupatoru, a Beograđani se nude u stotinama.

Neobičan je njegov način rješavanja unutarjugoslavenskih razmirica. Srbima daje moralno, posve neupitno pravo da uzmu Bosnu i Hercegovinu, Slavoniju, Dalmaciju do Šibenika, njima svakako pripada Južna Srbija (Makedonija) i Crna Gora. Iznio je taj stav na desetinama stranica i mnogo puta. Takvo je razmišljanje čudno jer autor samog sebe drži demokratom, zaziva slobodne izbore, slobodu tiska i okupljanja, zgrožen je propitkivanjem arijevskega podrijetla svoje kćeri, a sam planira protjerati sve manjine, da se "isčisti sve što nije Srbin" (str. 429.). Planira granicu sa Slovenijom tako što zamišlja koridor preko Hrvatske i Mađarske koji bi vezao Veliku Srbiju i Sloveniju, ako Hrvati ne budu htjeli ostati.

Zastrašujuća slika u kojoj brojni leševi plutaju beogradskim rijekama bila je svakodnevica ljeta 1942. godine. Vlasti su brzo odredile da čamci plove i skupljaju tijela. Ljudi su masovno dolazili na obalu gledati, kleli, užasavali se. Bilježi mržnju i želju za osvetom, Hrvatima i Mađarima. Nema ni pomisli da bi netko mogao biti srpska žrtva. Već u siječnju 1943. prvi Nijemci odlaze za Njemačku, uglavnom noću, oklijevaju, ne ide im se, ali on već likuje. Nije baš da je do kraja nesklon talijanskim vojnicima. Raduje se kapitulaciji Italije i pozdravlja povratak Istre – Sloveniji! Posebno je teška zima 1943./1944., toliko da su vlasti ozbiljno razmišljale o sječi gradskih parkova i njegovanih perivoja. Procjenjuje da ima dana kad je po 4000 ljudi stajalo u redu za – krumpir. Kako vrijeme odmiče, Nijemci sve učestalije odvođe muškarce, poslije i žene, na rad u Njemačku. Liječenje je preskupo, ljekarne su praktički prazne i sa sasvim običnim medikamentima. Zube peru sodom bikarbonom. Nijemci osiguravaju grad koliko mogu, boje zgrade, uklanjaju svoje zastave, spuštaju umjetnu

maglu nad Dunav, obvezuju ljude na pripravnost s vodom na tavanima. Saveznička bombardiranja Beograda i drugih gradova 1944. veoma su se nemilo dojmila autora. Građani su u strahu, dane provode izvan grada, svi se sklanjaju kud znaju i mogu. Tijekom 1943. i 1944. Beograd je pun njemačkih ranjenika, a broj vojnika osjetno se smanjuje. Neukusno likuje nad bombardiranjem Sofije, boji se samo da ne poštede Mađarsku! Zbog nedostatka ugljena svuda su redukcije struje, a teško je osigurati i tramvajski promet. Ljeti 1944. opskrba pitkom vodom postaje gorući problem.

Posljednji mjeseci *Dnevnika* ispunjeni su stalnim zahtjevima za uspostavu velike i čiste Srbije i bojaznima od izbijanja građanskoga rata. Svu krivnju svaljuje na Ruse, bez Rusa ne bi bilo tog "bandita" Tita. Mrzi i partizane i ljotićeve, ali partizani su ipak gori, oni – po njemu – uopće nemaju nacionalnoga, srpskoga duha. Nekih autorovih stavova ne bi se postidjeli ni njemački okupatori, posebno su grube riječi o Hrvatima. On sam kaže da je otisak sredine u kojoj živi i da mnogi razmišljaju poput njega. Ranković je bez sumnje dobar poznavalac staroga Beograda, iznio je niz veoma korisnih opservacija o izgradnji ulica, regulaciji grada, bivšim vlasnicima, prošlosti i povijesti nekih četvrti: Dorćol, Palilula, Savamala i dr. Zna za odvođenje beogradskih Židova na Sajmište, ali veoma malo piše o tome. Ne zna ništa o stradanjima. Priređivači su knjizi dodali popis "Izvora i literature" (str. 877. – 884.), kratke "Izvod iz recenzija" (str. 885. – 886.) te "Kazalo imena" (str. 887. – 893.).

MARGARETA MATIJEVIĆ

Vlasta ŠVOGER, *Ideali, strast i politika – Život i djelo Andrije Torkvata Brlića*, Hrvatski institut za povijest – Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb, 2012., 395 str.

Ideali, strast i politika monografija je posvećena životu Andrije Torkvata Brlića autorice Vlaste Švoger. Andrija Torkvat Brlić bio je, riječima autorice, "političar, publicist, jezikoslovac, odvjetnik, pustolov" i "jedna od intrigantnijih osoba hrvatskog političkog i kulturnog života u 19. stoljeću". Knjiga se sastoji od dva glavna dijela. Prvi započinje općenitim prikazom Brlićeva života, a nastavlja se iznošenjem detalja njegova djelovanja kao tajnika, pjesnika, putopisca, povjesničara i političara. Drugi dio sastoji se od izabranih tekstova koji su, po autoričinu sudu, Brlićevi najzanimljiviji objavljeni i neobjavljeni radovi.

U prvom poglavlju autorica donosi općenitosti iz Brlićeva života. Brlić je rođen 15. svibnja 1826. u Brodu na Savi, današnjem Slavonskom Brodu. Nižu gimnaziju završio je u Vinkovcima, a višu u Zagrebu. Ideje preporodnoga pokreta na njega su imale velik utjecaj te iste godine zajedno s istomišljenicima sudjeluje u osnivanju *Narodne čitaonice zagrebačke*, a bio je i njen prvi predsjednik. Iako je želio biti liječnik ili vojnik, 1843. otišao je na studij teologije u Beč, čime je ispunio želju svojih roditelja. U Beču se družio s hrvatskim i srpskim preporoditeljima i vodećim slavenskim intelektualcima, znanstvenicima i književnicima. Godine 1847. završava studij teologije, ali zbog mladosti nije mogao biti zaređen, te se 1848. pridružuje banu Jelačiću, koji je oduševljeno pristao uz preporodni pokret, a poslije će za njega obavljati i civilne tajničke poslove. Revolucionarni nemiri u Beču 1848. ostavili su snažan dojam na Brlića, čime se povećava njegova politička aktivnost. U prosincu iste godine stiže u Pariz da bi se borio protiv mađarske protuhrvatske propagande. U Parizu mijenja mišljenje o mađarsko-hrvatskom sukobu te se zalaže za pomirenje, smatrajući to preduvjetom za uspješ-